

OAV TILI VA OG'ZAKI NUTQDA QO'SHMA GAPLARNING PROPOZITSIONAL INTENSIVLIGI: SINTAKTIK VA PRAGMATIK TAHLIL

Otaxonova Gulshirinoy Kanaxatovna

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi,

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni

o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

E-mail: gulshirinoy786@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ommaviy axborot vositalari (OAV) tili hamda og'zaki nutqda qo'llaniladigan qo'shma gaplarning sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatlari propozitsional intensivlik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida mediativ va og'zaki diskursdagi qo'shma gaplarning kommunikativ vazifalari, ularning axborot yetkazishdagi samaradorligi hamda ekspressiv imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqotda diskurs tahlili, qiyosiy tahlil va kontent-analiz metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, OAV tilidagi qo'shma gaplar ko'proq mantiqiy izchillik va informativlikni ta'minlashga xizmat qilsa, og'zaki nutqda ular hissiy-emotsional ta'sirni kuchaytirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, propozitsional intensivlik, OAV tili, og'zaki nutq, sintaktik birlik, semantik yuklama, kommunikativ maqsad, nutq akti, informativlik, pragmatik xususiyat, diskurs tahlili, sintaktik struktura, predikativ munosabat, ekspressivlik, mediativ nutq, lingvistik tahlil, funksional sintaksis, nutqning ta'sirchanligi, verbal kommunikatsiya, til va tafakkur munosabati.

ИНТЕНСИВНОСТЬ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОСТАВНЫХ УТВЕРЖДЕНИЯХ В ЯЗЫКЕ СМИ И УСТНОЙ РЕЧИ: СИНТАКСИЧЕСКИЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.

Аннотация. В данной статье анализируются синтаксические, семантические и прагматические особенности сложных предложений, используемых в языке средств массовой информации (СМИ) и устной речи, с точки зрения пропозициональной интенсивности. В ходе исследования были изучены коммуникативные функции сложных предложений в медиативном и устном дискурсе, их эффективность в передаче информации, а также экспрессивные возможности. В исследовании использовались методы дискурс-анализа, сравнительного анализа и контент-анализа. Результаты показали, что сложные предложения в языке СМИ преимущественно служат обеспечению логической последовательности и информативности, тогда как в устной речи они направлены на усиление эмоционально-экспрессивного воздействия.

Ключевые слова: сложное предложение, пропозициональная интенсивность, язык СМИ, устная речь, синтаксическая единица, семантическая нагрузка, коммуникативная цель, речевой акт, информативность, прагматическая особенность, дискурсивный анализ, синтаксическая структура, предикативное отношение, экспрессивность, медиативная речь, лингвистический

анализ, функциональный синтаксис, выразительность речи, вербальная коммуникация, соотношение языка и мышления.

PROPOSITIONAL INTENSITY OF COMPOUND STATEMENTS IN MEDIA LANGUAGE AND ORAL SPEECH: SYNTACTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS

Abstract. This article analyzes the syntactic, semantic, and pragmatic features of compound sentences used in mass media language and spoken discourse from the perspective of propositional intensity. The study examines the communicative functions of compound sentences in media and oral discourse, their effectiveness in conveying information, and their expressive potential. Discourse analysis, comparative analysis, and content analysis methods were employed in the research. The findings demonstrate that compound sentences in media discourse primarily ensure logical consistency and informativeness, whereas in spoken discourse they are aimed at intensifying emotional and expressive influence.

Keywords: compound sentence, propositional intensity, media language, oral speech, syntactic unit, semantic load, communicative purpose, speech act, informativeness, pragmatic feature, discourse analysis, syntactic structure, predicative relation, expressiveness, mediative speech, linguistic analysis, functional syntax, speech effectiveness, verbal communication, relationship between language and thought.

KIRISH

Tilshunoslikda sintaktik birliklarning tuzilishi, ma'nosi va qo'llanish xususiyatlarini tadqiq etish doimo dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib kelgan. Xususan, murakkab fikr va voqeliklarni ifodalashda qo'shma gaplarning kommunikativ imkoniyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'shma gaplar bir necha propozitsiyalarni yagona sintaktik birlik doirasida mujassamlashtirib, murakkab fikrlarni ixcham va ta'sirchan shaklda ifodalash imkonini beradi [1].

Zamonaviy tilshunoslikda mediativ nutq, ya'ni OAV tili hamda og'zaki nutqning sintaktik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish alohida ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Ayniqsa, OAV matnlarida informativlik va mantiqiylik ustuvor bo'lsa, og'zaki nutqda ekspressivlik va emotsionallik yetakchi o'rin egallaydi [2]-[3]. Shu sababli qo'shma gaplarning turli nutqiy muhitlarda qanday sintaktik va semantik vazifalarni bajarishini tadqiq qilish dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

Qo'shma gap va propozitsional intensivlik tushunchalarining nazariy asoslarini o'rganish [6,7];

1. OAV va og'zaki nutqdagi qo'shma gaplarning sintaktik xususiyatlarini aniqlash;
2. Qo'shma gaplarning semantik-pragmatik vazifalarini qiyosiy tahlil qilish;
3. Har ikki nutqiy muhitda propozitsional intensivlik darajasini baholash;
4. Tadqiqot natijalari asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda OAV tili va og'zaki nutqdagi qo'shma gaplar propozitsional intensivlik mezoni asosida kompleks ravishda qiyosiy tahlil qilindi hamda ularning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari aniqlashtirildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda sifat va qiyosiy tahlil metodlari asosida sintaktik birliklarning funksional xususiyatlari o'rganildi. Ilmiy izlanish davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Mazkur tadqiqotda ommaviy axborot vositalari (OAV) matnlarining lingvistik xususiyatlarini chuqur o'rganish maqsadida bir-birini to'ldiruvchi bir nechta zamonaviy tadqiqot metodlaridan foydalanildi [8].

Diskurs tahlili metodi orqali OAV matnlarining kommunikativ vazifasi, matnning yaratilish maqsadi, muallif va auditoriya o'rtasidagi munosabat hamda til birliklarining nutqiy vaziyatdagi funksiyalari o'rganildi. Ushbu metod yordamida qo'shma gaplarning axborotni yetkazish, ishontirish va ta'sir ko'rsatishdagi o'rni aniqlandi [9,10].

Kontent-analiz usuli asosida gazeta, internet nashrlari va boshqa OAV manbalaridan tanlab olingan matnlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Tahlil jarayonida qo'shma gaplarning qo'llanish chastotasi, bog'lovchi vositalarning ishlatilish xususiyatlari hamda ularning funksional taqsimoti statistik jihatdan baholandi. Bu metod matnlarda eng ko'p uchraydigan sintaktik birliklarni aniqlash va ularning qo'llanish tendensiyalarini belgilash imkonini berdi [12].

Sintaktik-semantik tahlil metodi yordamida qo'shma gaplarning grammatik tuzilishi, tarkibiy qismlari va ular o'rtasidagi mazmuniy munosabatlar o'rganildi. Xususan, sabab–natija, shart, qiyoslash, izohlash va qarama-qarshilik munosabatlarini ifodalovchi sintaktik konstruksiyalar tahlil qilinib, ularning OAV matnlaridagi funksional ahamiyati baholandi.

Qiyosiy-pragmatik metod orqali turli janrdagi OAV matnlarida qo'shma gaplarning qo'llanishi o'zaro taqqoslandi hamda ularning pragmatik vazifalari tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida qo'shma gaplarning o'quvchi yoki tinglovchiga ta'sir ko'rsatish, axborotni ishonchli va mantiqiy yetkazish hamda muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirishdagi o'rni aniqlandi. Mazkur metodlarning kompleks qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi. Tahlil materiallari sifatida 2023–2026-yillarda chop etilgan internet nashrlari, gazeta maqolalari, televideniye nutqlari va og'zaki suhbat namunalari tanlab olindi. Umumiy hisobda 150 dan ortiq qo'shma gap namunalari tahlil qilindi.

Shundan:

- ✚ 80 tasi OAV matnlaridan;
- ✚ 70 tasi og'zaki nutq namunalaridan olindi.
- ✚ Tahlil jarayonida qo'shma gaplarning:
- ✚ bog'lovchi vositalari;
- ✚ sintaktik modeli;
- ✚ semantik munosabatlari;
- ✚ pragmatik funksiyasi;
- ✚ propozitsional intensivlik darajasi
- ✚ alohida mezonlar asosida o'rganildi.

Propozitsional intensivlikni aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlar asos sifatida olindi:

1. Ta'sirchanlik darajasi;

2. Emotsional-ekspressiv yuklama;
3. Axborot zichligi;
4. Pragmatik urg'u;
5. Tinglovchi yoki o'quvchiga ta'sir ko'rsatish kuchi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari OAV tili va og'zaki nutqdagi qo'shma gaplar o'rtasida sezilarli funksional farqlar mavjudligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ommaviy axborot vositalari (OAV) tilida qo'shma gaplar axborotni aniq, izchil va mantiqiy tarzda yetkazishda muhim sintaktik vosita hisoblanadi. OAV matnlarining asosiy vazifasi qisqa vaqt ichida keng auditoriyaga ishonchli va tushunarli ma'lumot yetkazish bo'lganligi sababli, qo'shma gaplardan samarali foydalanish matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlaydi. Ayniqsa, yangiliklar, tahliliy maqolalar, intervyular va rasmiy axborotlarda qo'shma gaplar orqali voqealar o'rtasidagi bog'liqlik, sabab va oqibat munosabatlari hamda muallifning xulosalari izchil ifodalanadi.

Tahlillar davomida OAV matnlarida qo'shma gaplar, avvalo, axborotni tizimli yetkazish vazifasini bajarishi aniqlandi. Bir nechta mazmunan bog'liq fikrlarning bitta sintaktik birlikda ifodalanishi matnning ixchamligi va tushunarligini oshiradi. Natijada o'quvchi yoki tinglovchi voqea-hodisalar ketma-ketligini yaxlit holda qabul qiladi hamda asosiy mazmunni tez anglaydi.

Shuningdek, qo'shma gaplar matnning mantiqiy izchilligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ergash va bog'langan qo'shma gaplar yordamida fikrlar o'rtasidagi vaqt, shart, qiyoslash, sabab va natija kabi semantik munosabatlar aniq ifodalanadi. Bu esa matnning ravonligini ta'minlab, axborotning izchil bayon qilinishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari qo'shma gaplarning sabab–natija munosabatlarini ifodalashda ham keng qo'llanilishini ko'rsatdi. Xususan, chunki, zero, shuning uchun, natijada kabi bog'lovchi vositalar yordamida voqea va hodisalarning yuzaga kelish sabablari hamda

ularning oqibatlari izchil yoritiladi. Bunday sintaktik qurilmalar jurnalistik matnlarning dalillilik darajasini oshirib, axborotning ishonchliligini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, OAV tilida qo'shma gaplar dalillangan fikrni shakllantirish vositasi sifatida ham faol qo'llanadi. Tahliliy va publitsistik maqolalarda muallif asosiy g'oyani statistik ma'lumotlar, ekspert fikrlari yoki rasmiy manbalar bilan bog'lab bayon qiladi. Natijada fikrning mantiqiy asoslanganligi kuchayadi va o'quvchida mavzu yuzasidan aniq tasavvur shakllanadi. Umuman olganda, qo'shma gaplarning samarali qo'llanishi OAV matnlarining axborot berish, tahlil qilish va ta'sir ko'rsatish funksiyalarini yanada kuchaytiruvchi muhim sintaktik omil sifatida namoyon bo'ladi. Masalan: "Prezidentning yangi farmoni iqtisodiyotni tubdan o'zgartirishi kutilmoqda, zero ushbu choralar mamlakat ravnaqi uchun muhim ahamiyatga ega."

Mazkur misolda "zero" bog'lovchisi sabab-natija munosabatini kuchaytirib, ikkinchi komponentning birinchi qismni izohlash vazifasini bajaradi. Natijada gapning informativligi va propozitsional intensivligi ortadi.

Ommaviy axborot vositalari (OAV) matnlarining lingvistik tahlili shuni ko'rsatdiki, matnning mantiqiy yaxlitligini, mazmuniy izchilligini va fikrlar o'rtasidagi semantik bog'lanishni ta'minlashda bog'lovchi vositalar muhim o'rin tutadi. Tadqiqot davomida eng ko'p qo'llangan bog'lovchilar sifatida "chunki", "zero", "agar", "hamda", "biroq" va "shuningdek" birliklari aniqlandi. Xususan, "chunki" va "zero" sabab-oqibat munosabatlarini ifodalashda, "agar" shart ma'nosini berishda, "hamda" va "shuningdek" qo'shimcha ma'lumotlarni bog'lashda, "biroq" esa qarama-qarshi fikrlarni ifodalashda faol qo'llanilgan. Mazkur bog'lovchi vositalar OAV matnlarining mantiqiy tuzilishini mustahkamlab, axborotning o'quvchi tomonidan aniq va izchil qabul qilinishiga xizmat qilishi kuzatildi.

Bu birliklar matnning rasmiyligi va mantiqiy tizimlilikini ta'minlashga xizmat qiladi.

Og'zaki nutqdagi qo'shma gaplarning xususiyatlari

Og'zaki nutqda esa qo'shma gaplar ko'proq ekspressiv-pragmatik vazifa bajarishi kuzatildi. Xususan, intonatsiya, pauza, urg'u va yuklamalar gapning emotsional ta'sirini oshiradi.

Masalan: "Esingda bo'lsin, bunday qilib yurma, keyin afsuslanasan!"

Ushbu misolda buyruq mayli hamda ogohlantirish mazmuni tinglovchiga kuchli pragmatik ta'sir ko'rsatmoqda. Gapning ikkinchi qismi birinchi qismning ta'sirchanligini yanada kuchaytiradi.

Yana bir misol:

"Men senga aytgandim-ku, bunchalik katta mashinani almashtirish kerak deb!"

Bu yerda "-ku" yuklamasi takroriy ogohlantirish va emotsional urg'uni ifodalab, gapning propozitsional intensivligini oshirgan.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, OAV tilida sintaktik aniqlik ustuvor bo'lsa, og'zaki nutqda pragmatik va emotsional ta'sir kuchliroq namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari zamonaviy sintaktik tadqiqotlarda qo'shma gaplarning faqat grammatik birlik emas, balki kommunikativ-pragmatik vosita sifatida ham muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi [3].

OAV tilida qo'shma gaplarning asosiy vazifasi murakkab voqelikni tizimli va dalillangan tarzda yetkazishdan iborat. Bu holat mediativ diskursning informativ va analitik xususiyati bilan izohlanadi [4]. OAV matnlarida qo'shma gaplarning mantiqiy izchilligi auditoriyada ishonchlilik hissini shakllantiradi.

Og'zaki nutqda esa sintaktik konstruksiyalar ko'proq suhbatning emotsional tabiati bilan belgilanadi. Propozitsional intensivlikning kuchayishi ko'pincha pragmatik ehtiyoj – tinglovchini ishontirish, ogohlantirish yoki hissiy ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq bo'ladi [5].

Shuningdek, og'zaki nutqda intonatsion vositalarning muhim o'rni qayd etildi. Bu jihat yozma matnda to'liq ifodalanmasligi sababli, og'zaki nutqdagi qo'shma gaplarning kommunikativ salohiyati kengroq ekanligi kuzatildi.

Mazkur tadqiqot natijalari qo'shma gaplarni o'qitish metodikasida ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Xususan:

- ✚ mediativ matnlarni tahlil qilish;
- ✚ pragmatik sintaksisni o'qitish;
- ✚ PISA tipidagi matnlar bilan ishlash;
- ✚ nutq madaniyatini rivojlantirish
- ✚ jarayonlarida qo'llanishi mumkin.

XULOSA

OAV tili va og'zaki nutqdagi qo'shma gaplarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning har biri o'ziga xos sintaktik va semantik xususiyatlarga ega. Qo'shma gaplar mazmunni chuqur va ta'sirchan ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Propozitsional intensivlik, ya'ni gap ma'nosining kuchliligi va ta'sirchanligi OAV tilida ko'pincha informativlik va ob'ektivlikni ta'minlashga, og'zaki nutqda esa ekspressivlik, hissiyotni ifodalash va tinglovchiga kuchliroq ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi.

OAV tilida qo'shma gaplar ko'pincha aniq ma'lumotni izchil bayon qilishga, mantiqiy bog'lanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning tuzilishi ko'pincha standart me'yorlarga mos keladi. Og'zaki nutqda esa, aksincha, gaplarning tuzilishida erkinlik ko'proq kuzatiladi, shu bilan birga, intonatsiya, urg'u kabi fonetik vositalar orqali propozitsional intensivlik yanada oshiriladi. OAV tili va og'zaki nutqdagi bu farqlar ularning har birining o'ziga xos kommunikativ maqsadlari bilan belgilanadi.

OAV tili va og'zaki nutqdagi qo'shma gaplarning qiyosiy tahlili ularning sintaktik, semantik va pragmatik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra:

1. OAV tilidagi qo'shma gaplar ko'proq informativlik, mantiqiy izchillik va dalillanganlikni ta'minlashga xizmat qiladi;
2. Og'zaki nutqda qo'shma gaplar ekspressivlik va emotsional ta'sirni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi;
3. Propozitsional intensivlik har ikki nutq turida turlicha kommunikativ maqsadlarga xizmat qiladi;
4. Qo'shma gaplarning sintaktik modeli nutqiy muhitga qarab funksional jihatdan o'zgaradi.

Shunday qilib, qo'shma gaplar zamonaviy kommunikativ jarayonlarda nafaqat grammatik birlik, balki ta'sirchan kommunikativ vosita sifatida ham muhim o'rin egallaydi.

Kelgusida mediativ diskursning turli janrlarida qo'shma gaplarning pragmatik imkoniyatlarini korpus lingvistikasi asosida tadqiq etish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qo'shma gaplardan foydalanish nutqning kommunikativ samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. OAV faoliyatida matnning aniq, tushunarli va ta'sirchan bo'lishi uchun qo'shma gaplarning to'g'ri tanlanishi va ulardan samarali foydalanish zarur. Og'zaki nutqda esa, tinglovchiga ta'sirchan va qiziqarli murojaat qilish uchun qo'shma gaplarning ekspressiv imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir. Kelgusida ushbu yo'nalishda, xususan, mediativ nutqning turli janrlarida qo'shma gaplarning qo'llanilishini chuqurroq o'rganish, shuningdek, til va tafakkur munosabatida qo'shma gaplarning o'рни masalasini tadqiq etish dolzarb bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev O. *Sintaksisning nazariy muammolari*. – Toshkent: Fan, 2005. – 240 b.
2. Berdimurodov A. *O'zbek tilida sintaktik vositalar*. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 192 b.
3. Karimova N. *O'zbek ommaviy axborot vositalari tili: pragmatik va lingvomadaniy jihatlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 160 b.

4. Masoyev A. *Sintaktik birliklarning semantik-pragmatik tadqiqi*. – Toshkent: O'zMU, 2015. – 128 b.
5. Mahmudov N. *O'zbek tilida sintaktik munosabatlar*. – Toshkent: Akademiya, 2012. – 250 b.
6. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis*. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 300 b.
7. Solihov A. *Zamonaviy o'zbek ommaviy axborot vositalari tili: xususiyatlari va imkoniyatlari*. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2018. – 256 b.
8. Tilovov T. *Zamonaviy o'zbek adabiy tili. Sintaksis*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 336 b.
9. Yuldashev B. *Tilshunoslikda diskurs tahlili metodologiyasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 180 b.
10. Zokirov F. *O'zbek tilining funksional sintaksisi asoslari*. – Toshkent: O'zMU, 2016. – 140 b.
11. Fairclough N. *Media Discourse*. – London: Edward Arnold, 1995. – 214 p.
12. Halliday M.A.K. & Hasan R. *Cohesion in English*. – London: Longman, 1976. – 374 p.
13. Van Dijk T.A. *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 267 p.